

حقوق بین الملل اسلامی

(ارزش و اعتبار معاهدات بین المللی در نظام حقوقی اسلام)

نتر عبدالمجید سودمندی
عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور

سودمندی، عبدالمجید، ۱۳۵۱، حقوق بین‌الملل اسلامی (ارزش و اعتبار معاهدات بین‌المللی در نظام حقوقی اسلام)، تهران، کویر، ۱۳۹۶.

ISBN: 978-964-214-108-1

۲۰۷ص.

فیبا. کتابنامه. نمایه.

ارزش و اعتبار معاهدات بین‌المللی در نظام حقوق اسلام - حقوق بین‌الملل اسلامی. تعهدات بین‌المللی - جنبه‌های مذهبی - اسلام.

۳۹۷/۳۷

BP۱۶۹/۸۷س۹

شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۲۹۴۵۲

www.ketab.ir

ISBN: 978-964-214-108-1

حقوق بین الملل اسلامی

انتشارات کویر

حقوق بین الملل اسلامی

(ارزش و اعتبار معاهدات بین المللی در نظام حقوقی اسلام)

دکتر عبدالمجید سودمندی

عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور

• طراح جلد: سعید زاشکانی • حروفنگار و صفحه‌آرا: انتشارات کویر، نسربین قدرتی

• چاپ و صحافی: سپیدان تهران • شمارگان: ۵۰۰ • چاپ اول: ۱۳۹۶

• شابک: ISBN: 978-964-214-108-1 • قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

Email: kavirbook@gmail.com

• نشانی: تهران، کریم‌خان زند، ابتدای قائم‌مقام فراهانی، کوی یکم، شماره ۲۰، ساختمان کویر

• کد پستی: ۱۵۸۵۹۱۲۹۱۳ • تلفن: ۸۸۳۰۱۹۹۲ - ۹ - ۸۸۳۴۲۶۹۸ • نامبر: ۸۸۳۴۲۶۹۷

• تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً و جزئاً،

بدون اجازة مکتوب ناشر ممنوع است.

بدون اجازة مکتوب ناشر ممنوع است.

فهرست

۱۱	مقدمه
۱۵	فصل اول: تبیین مفهوم معاهده بین‌المللی
۱۶	بخش اول: حقوق بین‌الملل و معاهدات بین‌المللی
۱۶	مبحث اول: نقش معاهده در حقوق بین‌الملل معاصر
۱۶	گفتار اول: معاهده به عنوان منبع حقوق بین‌الملل
۱۸	گفتار دوم: تعریف معاهده بین‌المللی در زمان معاصر
۲۲	مبحث دوم: تحولات تاریخ معاهدات بین‌المللی
۲۵	گفتار اول: معاهدات بین‌المللی پس از تشکیل کشورهای مستقل
۲۹	گفتار دوم: معاهدات بین‌المللی پس از تشکیل کشورهای مستقل
۳۵	بخش دوم: معاهدات بین‌المللی در اسلام
۴۰	مبحث اول: نمونه‌ای از معاهدات بین‌المللی در اسلام
۴۵	مبحث دوم: انواع معاهدات بین‌المللی صدر اسلام
۴۸	گفتار اول: آیا عقد ذمه معاهده‌ای بین‌المللی است
۵۰	۱. تحمیلی بودن عقد ذمه
۵۳	۲. شروط عقد ذمه
۵۵	گفتار دوم: آیا عقد امان معاهده‌ای بین‌المللی است
۵۶	۱. عقد امان افراد مسلمان با آحاد کفار یا با گروهی از کفار
۵۶	۲. عقد امان امام یا نماینده او با کفار
۵۶	الف) عقد امان امام یا نماینده او با افراد کافر
۵۷	ب) عقد امان امام یا نماینده او با جامعه کفار
۵۸	گفتار سوم: آیا عقد هدنه (مهادنه) معاهده‌ای بین‌المللی است

۶۱	فصل دوم: موازین حاکم بر اعتبار معاهدات بین‌المللی
۶۲	بخش اول: اعتبار و ارزش معاهدات بین‌المللی در ...
۶۲	مبحث اول: اعتبار معاهدات بین‌المللی در میان منابع حقوق بین‌الملل
۶۳	گفتار اول: منابع حقوق بین‌الملل
۶۵	۱. معاهدات بین‌المللی
۶۸	۲. عرف بین‌المللی
۷۰	۳. اصول کلی حقوقی
۷۳	۴. رویه قضایی و عقاید برجسته‌ترین حقوق‌دانان ملل مختلف
۷۴	۵. انصاف
۷۵	۶. منابع حقوق بین‌الملل در ج از چارچوب ...
۷۶	الف) مصوبات سازمان‌های بین‌المللی
۷۷	ب) اعمال یکجانبه دولت‌ها
۷۸	گفتار دوم: جایگاه معاهدات بین‌المللی در میان منابع حقوق بین‌الملل
۷۹	۱. منابع کمکی حقوق بین‌الملل
۸۰	۲. منابع مستقل حقوق بین‌الملل
۸۴	مبحث دوم: اعتبار معاهدات بین‌المللی در حقوق داخلی (سورها)
۸۵	گفتار اول: رابطه حقوق بین‌الملل و حقوق داخلی در اندیشه‌های حقوقی
۸۶	۱. نظریه دوگانگی حقوق
۸۶	۲. نظریه یگانگی حقوق
۸۷	الف) نظریه یگانگی حقوق با برتری حقوق داخلی
۸۷	ب) نظریه یگانگی حقوق با برتری حقوق بین‌الملل
۹۰	گفتار دوم: رویه دولت‌ها در مورد رابطه حقوق بین‌الملل و حقوق داخلی
۹۲	۱. اصول حاکم بر رابطه حقوق بین‌الملل و حقوق داخلی
۹۳	۲. رابطه حقوق بین‌الملل و حقوق داخلی در قوانین کشورهای ...

- الف) برتری صریح قواعد حقوق بین‌الملل نسبت به قوانین داخلی ۹۳
- ب) برتری صریح معاهدات بین‌المللی نسبت به قوانین داخلی ۹۳
- ج) هم‌ارزش بودن معاهدات بین‌المللی و قوانین داخلی ۹۴
- د) مبهم بودن قوانین داخلی در مورد ارزش قواعد حقوق بین‌الملل ۹۴
- مبحث سوم: اصول نظام حقوقی بین‌المللی حاکم بر معاهدات بین‌المللی ۹۶
- گفتار اول: اصل وفای به عهد ۹۷
- گفتار دوم: اصل بقای اوضاع و احوال زمان انعقاد معاهده ۱۰۱
- گفتار سوم: اصل حسن نیت ۱۰۴
- گفتار چهارم: اصل تداوم کشور ۱۰۷
- مبحث چهارم: قواعد بین‌المللی حاکم بر اعتبار معاهدات بین‌المللی ۱۰۹
- گفتار اول: شرایط لازم برای انعقاد معاهده ۱۱۰
۱. اهلیت طرف‌های معاهده ۱۱۱
۲. رضایت طرف‌های معاهده ۱۱۲
- الف) عدم رعایت قوانین داخلی مریضه به انعقاد معاهده ۱۱۲
- ب) خارج شدن نماینده دولت از حدود اختیارات خود ۱۱۲
- ج) اشتباه ۱۱۲
- د) تدلیس ۱۱۳
- هـ) رشوه ۱۱۳
- و) اجبار ۱۱۳
۳. مشروعیت موضوع معاهده ۱۱۴
- گفتار دوم: پیامد ناشی از عدم رعایت شرایط صحت معاهده ۱۱۷
- بخش دوم: اعتبار و ارزش معاهدات بین‌المللی در اسلام ۱۱۹
- مبحث اول: جایگاه معاهدات بین‌المللی در میان ۱۱۹
- گفتار اول: منابع حقوق بین‌الملل اسلامی ۱۱۹

۱. معاهدات بین‌المللی ۱۲۴
۲. عرف بین‌المللی ۱۳۰
- الف) عرف خاص یا منطقه‌ای ۱۳۲
- ب) عرف عام ۱۳۲
۳. اصول کلی حقوقی ۱۳۴
- گفتار دوم: اعتبار معاهدات بین‌المللی در میان منابع ۱۳۶
- مرتبش دوم: اعتبار معاهدات بین‌المللی نسبت به حقوق داخلی ۱۳۷
- مبحث سوم: دیدگاه اسلام درباره اصول بین‌المللی حاکم بر ۱۴۳
- گفتار اول: اصل وفای به عهد ۱۴۴
۱. اصل وفای به عهد در قضا ۱۴۵
- الف) ستایش وفای به عهد و مذمت نقض عهد ۱۴۶
- ب) وفای به عهد، صفت نیکوکاران است ۱۴۶
- ج) امر به وفای به عهد ۱۴۸
- د) دلالت ضمنی بر لزوم وفای به عهد ۱۴۹
۲. اصل وفای به عهد در سنت ۱۵۲
- گفتار دوم: اصل بقای اوضاع و احوال زمان انعقاد معاهدات ۱۵۳
۱. موارد عدم پذیرش اصل بقای اوضاع و احوال در اسلام ۱۵۳
- الف) تغییر مصالح یک طرف معاهده ۱۵۴
- ب) تغییر زمامداران یک طرف معاهده ۱۵۴
۲. دلایل شرعی پذیرش اصل بقای اوضاع و احوال ۱۵۶
۳. اصل بقای اوضاع و احوال به‌عنوان شرط ضمن عقد ۱۵۹
- الف) بقای اوضاع و احوال، شرط ضمن عقد است ۱۵۹
- ب) طرف‌های معاهده ملزم به رعایت شرایط ضمن عقد هستند ۱۶۰
- گفتار سوم: اصل حسن نیت ۱۶۰

۱۶۲	گفتار چهارم: اصل تداوم کشور
۱۶۴	مبحث چهارم: اصول اسلامی حاکم بر معاهدات بین‌المللی
۱۶۴	گفتار اول: مهم‌ترین اصول اسلامی حاکم بر معاهدات بین‌المللی
۱۶۴	۱. عدم آسیب به حاکمیت و استقلال حکومت اسلامی
۱۶۴	۲. حفظ سیادت مسلمانان
۱۶۵	۳. رعایت قوانین شرعی
۱۶۵	۴. رعایت شرایط عقود معین
۱۶۶	۵. تأمین آزادی دعوت اسلامی
۱۶۶	۶. حفظ تمامیت ارضی دولت اسلامی
۱۶۷	گفتار دوم: اصول اسلامی حاکم بر معاهدات بین‌المللی در عمل
۱۶۷	۱. گستره اصول اسلامی حاکم بر معاهدات بین‌المللی
۱۶۸	۲. استثنائات اصول اسلامی حاکم بر معاهدات بین‌المللی
۱۷۰	مبحث پنجم: قوانین اسلامی حاکم بر اعتبار معاهدات بین‌المللی
۱۷۳	گفتار اول: اهلیت طرف‌های معاهده
۱۷۵	گفتار دوم: رضایت طرف‌های معاهده
۱۷۶	۱. عدم رعایت قوانین داخلی مربوط به تصویب معاهدات
۱۷۷	۲. خارج شدن نماینده دولت از حدود اختیارات خود
۱۷۸	۳. اشتباه
۱۸۰	۴. تدلیس
۱۸۱	۵. رشوه
۱۸۲	۶. اجبار
۱۸۲	الف) میزان اثر اکراه بر قرارداد
۱۸۴	ب) اثر رضایت مکره بعد از انعقاد قرارداد
۱۸۴	ج) تمایز اکراه و اضطرار

۱۸۵	۷. غبن
۱۸۶	۸. عیب
۱۸۶	گفتار سوم: مشروعیت موضوع معاهده
۱۹۱	نتیجه گیری
۱۹۷	۵. ابع
۲۰۵	ماهیه

www.ketab.ir

مقدمه

معاهدات بین‌المللی که در سال‌های اخیر از منابع اصلی و مستقل حقوق بین‌الملل معاصر نقش مهمی در تنظیم روابط بین‌المللی به‌عهدده دارند، محصول حقوق بین‌الملل مدرن نیستند، بلکه در طول تاریخ و در تمام مراحل تکامل حقوق بین‌الملل، ردپای آنها دیده می‌شود.

تا چند قرن قبل که اصل همزیستی مسالمت‌آمیز بر روابط میان ملت‌ها حاکم بود، از معاهده به‌عنوان قوی‌ترین عامل تضمین این اصل استفاده می‌شد. پس از آن و به‌دنبال برقراری اصل همکاری در روابط بین‌المللی نیز معاهدات بین‌المللی ابزار مناسبی بودند برای نمایش جلوه‌های اصل همکاری و همچنین ابزاری برای توسعه این اصل.^۱ اکنون که چند دهه از پیدایش اصل همبستگی بین‌المللی می‌گذرد نیز شاهد تحول معاهدات بین‌المللی هستیم به‌طوری‌که بتوان به‌وسیله این ابزار حقوقی، همبستگی بین‌المللی را به بهترین وجه تأمین کرد. البته معاهدت بین‌المللی، همانند بسیاری از مفاهیم حقوقی دیگر، در گذر زمان، دچار تغییر و تحول شده‌اند. از جمله این تحولات می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۱. در واقع، توسعه اصل همکاری از طریق تنوع‌بخشی به تشریک مساعی ملت‌ها و گسترش قلمرو اجرای تعهدات بین‌المللی از طریق عقد معاهدات بین‌المللی چندجانبه محقق شده است.

۱. معاهدات امروزی در میان کشورها منعقد می‌شوند، در حالی که تا چند قرن قبل، معاهدات در میان حکومت‌هایی برقرار می‌شد که از سه ویژگی کشورهای امروزی یعنی حاکمیت پلانزاع، مرزهای مشخص و جمعیت انسانی معین، فقط جاذبه ویژگی اول بودند.

۲. معاهدات دوران قدیم در موضوع‌های بسیار محدودی همچون صلح و عدم تعرض منعقد می‌شدند. اما معاهدات امروزی طیف وسیعی از موضوعات نظامی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را شامل می‌شوند.

۳. معاهدات دوران قدیم در اکثر موارد به صورت دوجانبه منعقد می‌شدند، در حالی که امروزه بسیاری از معاهدات به صورت چندجانبه و حتی جهانی تنظیم می‌شوند.

۴. تحول مهم دیگری که در زمینه معاهدات بین‌المللی روی داده نحوه تضمین آنها است. در توضیح این موضوع باید گفت که تا چند قرن پیش، طرف‌های معاهده با شاهد گرفتن خدایان و قسم خوردن به مقادسات خویش، اجرای معاهده را تضمین می‌کردند، اما امروزه تضمین‌های سیاسی و بعضاً حقوقی برای معاهدات بین‌المللی به وجود آمده است.

در نوشتار حاضر به دنبال مطالعه تطبیقی منابع حقوق بین‌الملل و در رأس آنها معاهدات بین‌المللی در نظام حقوقی بین‌المللی معاصر و نظام حقوقی اسلامی هستیم. البته با توجه به اینکه مهم‌ترین منبع حقوق بین‌الملل و نامبر، معاهدات بین‌المللی هستند، تبیین جایگاه و ارزش معاهدات بین‌المللی در این نظام حقوقی محور اصلی مباحث این نوشتار است. از این رو، بخش عمده‌ای از بحث حول محور تبیین عقاید اسلامی درباره عوامل مؤثر بر اعتبار و بی‌اعتباری معاهدات بین‌المللی و مقایسه آنها با این عوامل در حقوق بین‌الملل معاصر است.

لازم به ذکر است با توجه به گستردگی مذاهب اسلامی و اختلاف نظر آنها، در نوشتار حاضر فقط به نقد و بررسی عقاید فقهی شیعه می‌پردازیم، آن‌هم نظرات اجماعی و یا مشهور در میان فقهای شیعه. با این حال، آن قسمت از مباحث که مبتنی بر قرآن و سنت پیامبر اسلام (ص) و یا بنای عقلاء است اصولاً برای تمام مذاهب

اسلامی قابل قبول است. همچنین لازم به ذکر است به رغم اینکه اصولاً نمی‌توان نقطه نظرات حقوقدانان مسلمان را جزء عقاید فقهی شیعه محسوب کرد، اما به دلایل زیر، نظرات حقوقدانان نیز در این نوشتار مورد نقد و بررسی قرار گرفته است:

۱. تعدادی از حقوقدانان مسلمان که نظرات آنها مورد بررسی قرار گرفته، فقیه هستند و می‌توان نظرات حقوقی آنها را به‌عنوان جزئی از عقاید فقهی شیعه محسوب کرد؛ هرچند نظر آنها با نظرهای اجماعی یا مشهور در میان فقهاء اختلاف داشته باشد.

۲. به دلیل جدید بودن مباحث حقوق بین‌الملل و به‌ویژه بحث اعتبار معاهدات بین‌المللی، انهای متقدم و حتی متأخر شیعه کمتر به‌طور تفصیلی به آن پرداخته‌اند. بنابراین، به‌ناچار در این بحث در این موضوع باید به نظر حقوقدانان مسلمان استناد کرد، به‌ویژه با در نظر گرفتن اینکه اصولاً این نظرها با اتکاء به منابع فقه و یا استنباط از سخن فقهاء ارائه شده‌اند.

۳. از طرف دیگر، به نظر می‌رسد عقاید حقوقدانان مسلمان درباره اعتبار معاهدات بین‌المللی، متفاوت و بعضاً متعارض است. از این رو، با توجه به اینکه متفکران و حقوقدانان غیرمسلمان اصولاً آن نظرها را به‌عنوان عقاید اسلامی می‌شناسند، لازم است میزان سازگاری این نظرها را با آراء و عقاید فقهی شیعه بررسی کرد.

با توجه به نکات فوق، نوشتار حاضر در دو فصل تدوین شده است:

فصل اول با عنوان «تبیین مفهوم معاهده بین‌المللی» مقدمه است که جهت تحلیلی برای نوشتار حاضر، این فصل به دو بخش تقسیم شده است. در بخش اول به تعریف معاهده بین‌المللی و تحولات آن در حقوق بین‌الملل می‌پردازیم. طرح این بحث از آن جهت الزامی است که اولاً، ویژگی‌های معاهدات بین‌المللی در گذر زمان تغییر کرده است و ثانیاً، آگاهی از اینکه آیا معاهدات بین‌المللی جزء موضوعات شناخته‌شده در صدر اسلام هستند و یا جزء مسائل مستحدثه فقهی که در سده‌های اخیر به‌وجود آمده‌اند، منوط به شناخت ویژگی‌های معاهدات بین‌المللی در صدر اسلام است. بخش دوم با تکیه بر نتایج بخش اول، در پی یافتن مصادیق معاهدات

بین‌المللی در صدر اسلام است. در این بخش، ضمن بررسی و نقد دیدگاه حقوقدانان و فقهاء مسلمان در مورد انواع معاهدات بین‌المللی جاری در صدر اسلام، نمونه‌هایی از اقدامات پیامبر اسلام (ص) که قابل انطباق با تعریف معاهده بین‌المللی در آن زمان است ارائه خواهد شد.

فصل دوم که با عنوان «موازین حاکم بر اعتبار معاهدات بین‌المللی» نگارش یاف، نیز به دو بخش تقسیم شده است. در بخش اول، عوامل مؤثر بر اعتبار معاهدات بین‌المللی را در حقوق بین‌الملل معاصر بررسی خواهیم کرد. مباحث این بخش در چهار محور مطرح شده است: ۱. جایگاه معاهدات بین‌المللی در میان منابع حقوق بین‌الملل ۲. جایگاه معاهدات بین‌المللی نسبت به حقوق داخلی کشورها، ۳. اصول حقوقی بین‌المللی حاکم بر معاهدات بین‌المللی و ۴. قواعد بین‌المللی حاکم بر اعتبار معاهدات بین‌المللی. بخش دوم نیز مباحث متناظر با مباحث بخش اول را از دیدگاه فقهاء و حقوقدانان مسلمان و حکمت‌های اسلامی مطرح کرده است.

در آخر از خوانندگان و محبت‌بران انتظار می‌رود که ایرادهای این اثر را به نگارنده منعکس نمایند.

عبدالمجید سودمندی

خرداد ۱۳۹۵

Soudmandi.jd@gmail.com